

Intersekcionalita útlaku u matek bez domova z azylových domů⁶²

**Kateřina Glumbíková, Barbora Gřundělová,
Alice Gojová**

The Intersectionality of Oppression Experienced by Single Mothers in Homeless Shelters

Abstract: This paper deals with how the intersectionality of oppression manifests in narratives of single mothers with experience residing in a homeless shelter. Oppression is of a structural nature and single mothers from homeless shelters encounter it in various forms and on various levels. Using a qualitative research strategy, in particular a participatory approach, it has been found that oppression is ever-present in the narratives of homeless mothers, and that their living experience can only be understood through the intermingling and intersecting of different forms of oppression, such as gender, motherhood, lone-parent families, and the interrelated poor socio-economic situations, ethnicity, and homelessness. This intersecting of different forms of oppression leads to disabled identities, that resulting in segregation, marginalisation, or social exclusion.

Keywords: Intersectionality; oppression; homeless shelters; motherhood

Glumbíková, Kateřina, Gřundělová, Barbora, Gojová, Alice. 2018. „Intersekcionalita útlaku u matek bez domova z azylových domů.“ *Gender a výzkum / Gender and Research*, Vol. 19, No. 2: 163–181. DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/25706578.2018.19.2.430>.

⁶² Příspěvek vznikl v rámci první fáze řešení projektu GAČR 18-10233S *Sociální přizpůsobení dětí bez domova se zkušeností domácího násilí na území města Ostravy*.

Úvod

Téma ženského bezdomovectví je často vytlačeno na okraj odborného zájmu maskulinizovaného tématu bezdomovectví. Sámotky bez domova jsou na tom, co se týče odborného zájmu v České republice, ještě hůře. Počet matek samoživitelek přitom obecně narůstá.⁶³ Když matka samoživitelka ztratí bydlení, ztráta statusu bydlící může znamenat i ztrátu dětí (Hetmánková 2014). Tyto matky mají mnohdy zkušenost s útlakem i prolínáním a křížením jednotlivých rovin útlaku.

Útlak zde vnímáme jako institucionální omezení lidského rozvoje (Young, Uhde 2010). Podle Jamese I. Charltona (1998) nastává, když jsou jednotlivci systematicky vystavováni politické, ekonomické, kulturní nebo společenské degradaci, protože patří do určité společenské skupiny. Útlak tak má strukturální povahu (Graham, Schiele 2010), která zakládá strukturální nespravedlnost, přičemž nejde pouze o nespravedlivé rozdělení příležitostí, ale o institucionalizovaný proces, v němž je některým lidem odepřena možnost uplatnit a rozvíjet své schopnosti, vyjadřovat své názory nebo zkušenosti a definovat přitom podmínky jednání (Young, Uhde 2010). Jean Harvey (1999) používá k charakterizování každodenních procesů útlaku v běžném životě termín *civilizovaný útlak*. Ten je obtížně rozpoznatelný, protože pramení ze společenské dělby práce nebo kulturních vzorců (Young, Uhde 2010) a je zakotven v nezpochybnitelných normách, zvycích a symbolech (Deutsch 2006).

Útlak zahrnuje nadvládu (Young, Uhde 2010). Utiskovaný jedinec či skupina jsou devalvováni, vykořisťováni a zbaveni privilegií jednotlivcem nebo skupinou, jež má větší moc (Barker 2003). V případě lidí bez domova se přitom nejedná jen o to, že mocí nedisponují, ale i o to, že se ztrátou domova ztrácejí určitou ochranu proti útlaku (viz podobně např. Marek, Strnad, Hotovcová 2012). Útlak se vyskytuje v různých formách: vykořisťování, marginalizace, bezmoc, kulturní imperialismus nebo násilí (Young, Uhde 2010). Všechny tyto formy působí ve vzájemné interakci, jejich ovlivnění může být různé, mají ovšem společnou dimenzi, kterou je právě ono *utlačování* (Brown 2012).

Jerel P. Calzo a Monique Ward (2009) upozorňují na to, že v procesu vyhodnocování stejnosti či jinakosti vycházíme z úsudku o nadřazenosti a podřazenosti různých životních stylů a identit. Tyto procesy jsou dány kulturně; kritéria pro znevýhodnění nejsou fixní, působí odlišně na různé jedince, v různých místech i časech. Identita jedince je tedy konstruována na základě jeho pozice ve struktuře společnosti. O mechanismech konstrukce identity prostřednictvím sociální hovoří např. Horace

⁶³ V roce 2013 u nás podle informací Českého statistického úřadu (2015) žilo zhruba 165 tisíc neúplných rodin, v roce 2015 o deset tisíc více, přičemž o nezaopatřené děti se v devíti z deseti případů starají matky.

Romano Harré (1983), který popisuje existenci kolektivně vyvinutých *personálních konstruktů*, do nichž je každý jedinec zařazován. Iris Marion Young vnímá sociální a kulturní skupiny jako východiska a prostředky pro tvorbu individuálních identit, přičemž nositeli identity jsou jedinci, kteří tvoří skupinu (Young, Uhde 2010). Henri Tajfel (1981) zase poukazuje na tvorbu sociální identity prostřednictvím sociální kategorizace a záměrného snižování hodnocení členů nečlenské skupiny (out group) oproti skupině členské (in group). V procesech sociálního konstruování se vytvářejí kolektivní zneschopněné identity (*disabled identities*), např. bezdomovec, Rom, žena, samoživitelka⁶⁴ (Baldwin 2013).

Častým výsledkem zneschopněných identit je sociální vyloučení. Sociální vyloučení není jen stavem nebo procesem, ale také určitou *nálepkou devianta*, která vzniká jako sdílené mínění o významu chování jedince, jež se rodí v procesu sociální interakce (Munková 2004). To pak ovlivňuje sebepojetí a sociální život jedince (Keller, Komenda 1993) a vede k jeho stigmatizaci. Erving Goffman (1963) poukazuje na fakt, že stigmatizovaní lidé jsou degradováni z obvyklých a plnohodnotných osob na *ty poskvrněné*, což následně vede k jejich vyloučení a může být mezigeneračně přenášeno (Calzo, Ward 2009). Sociální vyloučení bývá syceno dalšími utlačivými mechanismy. Jedním z mechanismů produkujících zneschopněné identity je diskriminace, kterou můžeme vymezit jako postoje či způsoby chování, z nichž pramení znevýhodňování nebo ponižování lidí z důvodu jejich skupinové příslušnosti (Simpson, Yinger 1985). Diskriminace vede k ponižení a ztrátě sebeúcty. Situace diskriminovaných se rozšiřuje na celou skupinu a často se konzervuje v čase (Víšek 2002). Rozdíl mezi útlakem a diskriminací není vždy jednoznačně vymezen. Rozdílem může být přitom skutečnost, že se diskriminace projevuje jak na společenské, tak na individuální úrovni, může mít mírnější formy, a ne vždy musí být negativní. Oprese je dlouhodobá, institucionalizovaná do společenských struktur a zahrnuje nadřazenost kultury vládnoucí skupiny nad utlačovanými (Janebová 2014).

Ve vztahu k výše uvedeným skutečnostem si předkládaný článek klade za cíl odpovědět na otázku: Jak se intersekcionalita útlaku projevuje v naracích matek samoživitelů se zkušeností s pobytem v azylovém domě?

Teoretické ukotvení

Útlak působí na matky žijící v azylových domech hned v několika rovinách, a proto jsme se rozhodly text teoreticky ukotvit v konceptu intersekcionality. Ta nám umožní pochopit a analyzovat složitost světa, lidí a lidských zkušeností (Collins, Bilge 2016). V souladu s Trinou Grillo (2013) chápeme intersekcionalitu jako analytický nástroj

⁶⁴ Podobně viz Howard S. Becker (1997) a jeho *identita outsiderů*.

zaměřující se na křížící se a mnohorozměrné mocenské vztahy definované genderem, třídou nebo rasou. Stejně tak Marta Kolářová (2008: 1) uvádí, že lze intersekcionalitu vysvětlit jako „přístup prolínání, křížení, kombinace či průsečík křížení nerovností“. Karen F. Parker a M. Kristen Hefner (2013) dodávají, že se jednotlivé sociálně konstruované kategorie nejen vzájemně prolínají v daném sociálním a historickém kontextu, ale samy o sobě (na různých úrovních) k tvorbě nerovností přispívají. Žádná z rovin útlaku tedy nemůže být považována za méně důležitou (Graham, Schiele 2010). Koncept intersekcionality proto poskytuje komplexnější náhled než přístupy redukující jednotlivce na pouhou jednu kategorii (gender, etnicita, třídní příslušnost atd.) (Grillo 2013) a snaží se zviditelnit různé pozice, se kterými se setkáváme v každodenním životě ve spojení s mocenskými vztahy (Phoenix, Pattynama 2006). Využití konceptu intersekcionality v tomto článku ilustruje popis zkušenosti Afroameričanky, kterou nelze podle Kimberlé Crenshaw (1991) pochopit jen pomocí zkušenosti ženy a zkušenosti ženy tmavé pleti; pro ono pochopení je totiž důležitá interakce obou zkušeností. Koncept prolínání těchto zkušeností je pomáhá pochopit lépe a přesněji než jejich pouhý výčet. Koncept intersekcionality útlaku tak umožňuje analyzovat životní situaci matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylových domech v celé její šíři.

Roviny intersekcionality útlaku u matek bez domova

Matky bez domova se setkávají s útlakem v několika rovinách; jsou jimi gender, mateřství, samoživitelství a z něj plynoucí socioekonomická situace, etnicita a bezdomovectví. Všechny tyto roviny jsou v jejich životní zkušenosti imanentně přítomny a zároveň se kříží/prolínají. Následující text naznačuje, jak tyto roviny mohou přispívat k zažívanému útlaku matek bez domova.

Kultura každé společnosti obsahuje představu o tom, jak by měl její člen vypadat (Renzetti, Curran 2005). Tyto představy jsou zabudovány do projevů společnosti, jsou *optickými skly*, která člověka formují. Subjekt je vždy zvýznamněn genderovými významy a praktikami konkrétní společnosti (Zábrodská 2009). Genderová socializace dělá z genderu druhou *přirozenost* a implikuje celoživotní neměnnou identitu *ženy*, nebo *muže* (Sokolová 2004). Ženám jsou připisovány femininní charakteristiky, např. skromnost, submisivita, slabost, závislost, silná potřeba být milována (Lippa 2009), vyhledávání sociální opory, touha pečovat, starostlivost a emocionálnost (Paulík 2012). Susan E. Cross a Laura Madson (1997) spojují feminitu s vysokou tendencí posuzovat samu sebe v souladu se zpětnou vazbou ze strany okolí. Ženy jsou (oproti mužům) považovány za vztaženější k sociálnímu kontextu (závislejší na něm).⁶⁵ Gender však

⁶⁵ Zajímavé je, že uvedené charakteristiky jsou spojovány často také s lidmi s duševním onemocněním (Rosenkrantz et al. 1968; Brovermann et al. 1970).

není pouhým souborem kulturních norem, které si osvojíme, je performativní, tzn. je sérií opakujících se aktů, kterými je vytvářen (Butler 1999). Ženy přitom nevytvářejí sociální skupinu se společnými vlastnostmi a identitou, ale mají podobné postavení v rámci společenských struktur (Young, Uhde 2010). Mnozí lidé např. považují za významnou součást ženské identity mateřství. Mateřství se tedy stává významným kritériem hodnocení a současně příčinou útlaku žen.

Téma mateřství budí mnohé kontroverze. Jedni v něm vidí přirozenou touhu žen rodit děti a považují mateřství za instinkt (Mareš 2006). Jiní zase upozorňují na to, že zdánlivě vrozený, *přirozený* mateřský cit není přímo spojen s biologickou zkušeností mateřství, nýbrž je třeba se ho učit v každém kulturním kontextu (Leira 1992). Andrea O'Reilly (2010) rozlišuje mezi *motherhood*, jež odkazuje na patriarchální instituci mateřství, která zahrnuje kontrolu a útlak,⁶⁶ a *mothering*, jež je definováno ženami a je potenciálně zplnomocňující. O'Reilly (2004) se domnívá, že *mothering* je osvobozeno od *motherhood*, může být vnímáno jako posílení a sociální změna. *Motherhood* i *mothering* jsou sociálně konstruovány a vyvíjejí se v čase a prostoru, protože se mění představy o tom, kdo je matka, jaká by měla být nebo jak se má starat o své děti. V české společnosti je stále vysoce ceněn ideál *sebeobětující matky*, která se plně podřizuje potřebám dítěte. S obrazem ideální matky se pojí charakteristiky jako vřelost, citlivost, přizpůsobivost či nesobeckost. Od žen jsou v tomto kontextu očekávány mateřské city, např. pocit štěstí a naplnění z mateřství a uspokojení z času stráveného s dítětem (Čuhelová 2006). Sledování vlastních zájmů matek je v důsledku konstruktů dobré matky negativně hodnoceno ze strany společnosti i matek samotných (formou pocitů viny, že nejsou dost „dobrými“ matkami). Součástí zkušenosti s mateřstvím je tak i obava z toho, že se žena stane špatnou matkou (Klee et al. 2002). Tato obava může být silnější, pokud je matka na výchovu a péči o dítě/děti sama.

Mnohé matky samoživitelky se nechtějí ke své situaci otevřeně hlásit, protože ji vnímají jako společensky stigmatizující. Role samoživitelky se často pojí s obtížnou ekonomickou situací. Samoživitelky jsou vystaveny mnohem většímu riziku chudoby⁶⁷ (Dudová 2009; Hasmanová Marhánková 2011) v důsledku svého ženství (riziková skupina na trhu práce, nižší platové ohodnocení, *skleněný strop* apod.), mateřství (malé děti jako rizikový faktor při přijímání do zaměstnání) i osamělosti (problémy s hlídáním, častější absence v práci v důsledku péče o děti). Anne Skevik (2006) dodává, že osamělé matky jsou chudobou ohroženější, protože většinou nemají žádné finanční rezervy. Po odchodu partnera zůstává ve většině případů druhému rodiči vyživo-

⁶⁶ Slovy Adrienne Rich (1986) je mateřství zkušeností „bezmocné odpovědnosti“.

⁶⁷ Přibližně jedna polovina rodin, jejichž hlavou je rozvedená matka, se pohybuje pod hranicí 1,5násobku životního minima. Rodiny se tedy ocitají v pásmu ohrožení chudobou (Dudová, Hastrmanová 2007). Během prvního roku po rozvodu přitom klesá životní úroveň ženy v průměru o 75 % (Appeltoová et al. 2010).

vací povinnost k dětem, výše výživného však zpravidla nepokryje náklady na vedení domácnosti⁶⁸ (Hasmanová Marhánková 2011). Z hlediska životních nákladů stačí příjmy osamělých matek obvykle pouze na financování základních životních potřeb (potravin, hygienických potřeb, léků apod.). Největší položkou v rozpočtu rodin jsou náklady na bydlení (Dudová 2009). Pokud je samoživitelka zároveň Romka, je sociálním vyloučením ohrožena ještě více (srov. Koldinská 2010).

Romské ženy trpí předsudky a diskriminačním chováním nejen ze strany většinové, ale i romské komunity. Romské rodiny jsou mnohdy hierarchicky uspořádány, přičemž velkou roli hraje právě věk a pohlaví jednotlivých členů rodiny (Lisá 1999). V romských rodinách převládá patriarchální uspořádání (*tradiční* uspořádání role mužů a žen) (Davidová 2000), a to i v době, kdy muž v romské rodině nemusí být hlavním živitelem. Role žen v rodině je vnímána jako role pečovatelek, jejichž místo je v domácnosti (Šišková 2001; Lacková 2010). Role pečovatelek je implicitně spojena s péčí o děti, přičemž lze říci, že v početných rodinách může být běžné, že se do péče o děti zapojí ženy z širší rodiny nebo že matka převezme péči o nejstarší dítě své dcery (Hübschmannová 2002). V rodinách bývá zastáván odlišný přístup k výchově dcer a synů. Na rozdíl od chlapců jsou dívky již ve středním školním věku aktivně zapojeny do domácích prací (Lisá 1999) a do péče o mladší sourozence (Danielová 2002). Jana Hejkrliková (2001) uvádí, že romské dívky mají v porovnání s romskými chlapci nižší úroveň vzdělání. Kristina Koldinská (2010) také podotýká, že romské ženy čelí větším zdravotním rizikům v důsledku brzkých porodů a relativně častých potratů. Romské ženy kromě toho mají velmi často špatné životní podmínky, včetně tvrdé práce a podvýživy. Autorka upozorňuje v kontextu vyšších zdravotních rizik na nízké využívání zdravotnických služeb romskými ženami. Důvodem přitom může být právě stud v rámci komunity. Rodina se v tomto smyslu může stát místem útlaku a ztráty svobody.

I přes útlak, který s sebou výše uvedená představa rodiny nese, jsou domov a bydlení pojímány také jako místo budování, jež strukturuje a zastřešuje naše činnosti. Hodnoty spojené s vytvářením domova souvisejí s potvrzením kulturní i osobní identity, domov může být vnímán jako místo důstojnosti, odporu, bezpečí, jistého privilegia (Young, Uhde 2010). Ztráta domova v tomto smyslu může být zdrojem stresu (Skinner 2009), není pouze ztrátou materiální povahy, ale i ztrátou zázemí, vztahů, statusu či pocitu sounáležitosti; Tito lidé tak mohou ztratit určitou ochranu proti útlaku (Marek, Strnad, Hotovcová 2012). Ve společnosti je sdílená koncepce náhledu na lidi bez domova jako na slabé, líné, hendikepované a náchylné k psychologickým a sociálním problémům (Swick 2005). I přesto, že je bezdomovectví multidimenzionálně podmíně-

⁶⁸ Radka Dudová a Šárka Hastrmanová (Dudová, Hastrmanová 2007) uvádějí, že výživné na děti hradí přibližně třetinu reálných nákladů na dítě.

no, je ze strany společnosti stále vnímáno převážně jako individuální selhání⁶⁹ (Anoo-shian 2005). Michal Tichý (2007) poukazuje na to, že se příčiny vzniku bezdomovectví u žen a mužů kvalitativně liší. Kevin Swick a Reginald Williams (Swick, Reginald 2010) uvádějí, že ženy bez domova mají často zkušenosti s nedostatkem péče a podpory ve své primární rodině, nebo dokonce s dlouhodobým pobytem mimo rodinu, např. v některé z forem náhradní rodinné péče. Suzanne Fitzpatrick, Peter Kemp a Susanne Klinker (Fitzpatrick, Kemp, Klinker 2000) považují za specifikum ženského bezdomovectví vyšší výskyt skrytého bezdomovectví, pro které je charakteristické přespávání u přátel a známých (*sofa surfing*), a častější vztahové příčiny vzniku bezdomovectví. Ženy, jež přišly o bydlení, oddalují život na ulici a s ním vzniklé stigma setrváváním v násilných vztazích či v nevyhovujících podmínkách (Hetmáňková 2014).⁷⁰

Metodologie

Pro realizaci výzkumu byla využita kvalitativní výzkumná strategie, konkrétně intersekcionalní analýza a participativní přístup. Toto paradigmatické ukotvení bylo zvoleno, jelikož je zaměřeno na získání „endogenního vědění z praxe pospolitosti“ a také proto, že samotný výzkum je založen na *živoucích poznatcích*.

Pojetí intersekcionalní analýzy vychází z práce Suneho Qvotrupa Jensena a Ann-Dorte Christensen (Jensen, Christensen 2012); jejím cílem je porozumět, jak se různé sociální kategorie vzájemně konstituují a jak vytvářejí komplex identit. Analýza je koncentrována na proces (zejména proces spoluutváření) a vztahy nebo spolupůsobení jednotlivých kategorií. Tento přístup lze nazývat rovněž jako interkategoriální. V souladu s tímto přístupem předem stanovujeme kategorie, jež budou předmětem analýzy. Pro dosažení tohoto záměru jsme se soustředily na narativní přístup, díky kterému můžeme porozumět, jak lidé při vyprávění svého příběhu pracují s jednotlivými kategoriemi, na základě kterých konstruují svou identitu a jaké role sehrávají sociální struktury v jejich životech.

Důvodem výběru participativního přístupu byla také snaha spoluvytvářet poznatky v kontaktu s daným prostředím a překlenout odstup mezi laiky a *odborníky* (Denzin, Lincoln 2011). Participativní přístup k výzkumu jsme zvolily i proto, že v rámci výzkumu se znevýhodněnými, *zraněnými*, exkludovanými, marginalizovanými a diskriminovanými skupinami umožňuje participativní výzkum jejich zplnomocnění prostřednictvím jejich aktivního zapojení do výzkumu (Albridge 2015). Z praktického hlediska lze říci, že

⁶⁹ Jakub Marek, Aleš Strnad a Lucie Hotovcová (2012: 17) v tomto kontextu upozorňují na skutečnost, že více než 80 % respondentů z majoritní společnosti se domnívá, že si lidé bez domova mohou za svou situaci sami.

⁷⁰ Skryté bezdomovectví přitom znemožňuje vyhledání pomoci (Hetmáňková 2014).

je participativní výzkum založen na spolupráci výzkumníka a *neakademického aktéra*, což odpovídalo vztahu, který jsme si jako výzkumnice přály s komunikačními partnery navázat. Jako klíčový element participativního výzkumu tedy nelze považovat metody, ale přístup výzkumníků a výzkumnic (Cornwall, Jewkes 1995).

Výzkum probíhal dva roky (2014–2016) ve spolupráci se dvěma peer výzkumnice-mi – matkami s dlouhodobou zkušeností s životem v azylovém domě, jež se na výzkumu podílely od začátku do konce: od přípravy rozhovorů po jejich realizaci a analýzu až po interpretaci dat. Výzkum byl realizován pomocí 33 rozhovorů s třemi skupinami komunikačních partnerek (matkami střídajícími pobyty v azylových domech (N = 18), matkami odcházejícími z azylového domu (N = 8), matkami reintegrovanými do trvalého bydlení po dobu nejméně 18 měsíců (N = 5) a pomocí šesti fokusních skupin. Komunikační partnerky byly vybrány prostřednictvím záměrného výběru prostřednictvím azylového domu a prostřednictvím metody sněhové koule, která se ukázala jako jediná cesta, jak získat kontakt se skupinou reintegrovaných komunikačních partnerek. Data byla analyzována pomocí konstruktivistické zakotvené teorie Kathy Charmaz (2003), konkrétně pomocí otevřeného (pečlivého čtení dat a hledání kódů) a záměrného kódování (hledání podobností, porovnávání kódů s daty a dat s kódy) a axiálního kódování (tvorba kategorií a subkategorií).

Účast všech komunikačních partnerek byla dobrovolná a mohly ji vzít kdykoliv zpět. Formou ústního informovaného souhlasu jim byl vysvětlen účel výzkumu i jeho možná rizika. Komunikační partnerky byly informovány i o zachování anonymity v rámci práce s daty. V tomto kontextu byla peer výzkumnicím zdůrazněna nutnost zachovat mlčenlivost. V průběhu výzkumu jsme se řídily etickými principy při výzkumech s lidmi, jež přijala Americká psychologická asociace (APA 2010).

V rámci participativního přístupu k výzkumu jsme se snažily reflektovat možné limity, které jsou s tímto přístupem spojeny. Z naší role *expertek* jsme se snažily vystoupit pomocí přijetí role *učících se* a zároveň jsme se snažily zapojit peer výzkumnice do všech fází procesu výzkumu (tvorba témat rozhovoru, výběr komunikačních partnerek, organizace výzkumu, analýza a interpretace dat). I přes veškerou snahu jsme však musely reflektovat svou pozici „mocných outsiderů“ v prostředí azylového domu. Musíme uznat, že jsme zaznamenaly, že se v některých příbězích/vyprávěních objevovaly tendence *se zalíbit* nebo *vzbudit lítost u mocné posluchačky* a odhadnout, co by chtěla slyšet, za účelem získání pomoci. Některé věci nám naopak byly jako *mocným* zatajovány, jednalo se zejména o možné porušení zákona nebo události, za něž se komunikační partnerky styděly. Domníváme se ale, že dlouhodobý pobyt v prostředí azylového domu a naše snaha působit jako *učící se*, stejně jako přítomnost a spolupráce s peer výzkumnicemi vedly k minimalizaci těchto tendencí.

Analýza dat

Předkládaná analýza dat je soustředěna kolem výzkumně identifikované ústřední kategorie zneschopnění, jež vzniká křížením a prolínáním jednotlivých identit, které jsou zatíženy stereotypním postojem veřejnosti k osobám bez domova, ženám, matkám, samoživitelkám, chudým, Romkám. „*Oni si prostě myslej, že každá, kdo tu bydlí [pozn. v azylovém domě] je narušená, že je špatná matka, čorkařka, nezodpovědná, neumí se o sebe postarat a bůhvíco ještě, že je to tu nějaký ústav nebo co.*“ (KP21)⁷¹ Křížení jednotlivých forem útlaku se přitom projevuje v azylovém domě i mimo něj.

Komunikační partnerky ve svých naracích popisovaly zkušenost s řadou forem útlaku; mezi nejčastější nálepky připisované okolím a společností, které komunikační partnerky uváděly, patřily: *bezdomovec*,⁷² *špatná matka*, *neschopná se postarat* [v tomto případě o sebe i o dítě], *čorkařka*, *špína*, *Cigána*, *ta, co potřebuje bydlet v azylu*, *černá ovce rodiny*. Jedna komunikační partnerka může být nositelkou více těchto nálepek.⁷³

Komunikační partnerky popisovaly, že azylový dům je vnímán nejen jako zařízení pro osoby bez domova – pro *ty, co nebyly schopné si udržet domov ani chlapa* [bezdomovectví, samoživitelství], pro *ty co nemají prachy na dárky pro děcka* [socioekonomická situace], ale také jako *zařízení pro špatné matky*, pro *ty, které se neumí postarat* (mateřství). Prolínání těchto faktorů vede podle narácí komunikačních partnerek k jejich zneschopnění, jehož následkem je přebírání kompetencí matky ze strany zařízení. „*Já mám čtyři děti a oni mě tady budou učit, jak je vychovávat. Přišla jsem o byt, ne o to, jak vychovávat děti.*“ (KP12) „*Já vím sama, co je pro moje děcka nejlepší, to, že nemám prachy, neznamena, že jsem špatná matka nebo co.*“ (KP3)⁷⁴ „*To nesmíš ani říct, kde bydlíš, protože jsi pro některý hned problémová. Jsi ta, co se o sebe neumí postarat.*“ (KP25)

Z narácí komunikačních partnerek vyplývá, že intersekcionálnost útlaku vede k zaměňování situace ztráty bydlení za selhání v roli matky. „*Tady tě furt kontro-lujou, jestli to či ono děláš dobře. Jsem tu dost ve stresu z toho.*“ (KP18) „*Já mám někoho furt za zadkem, přijde mi, že se dohodly takhle, a hlídaj mě. Bojím se malýmu i něco říct, aby to nebylo špatně.*“ (KP20) „*Taky mi přijde, že tady si musíš*

⁷¹ KP – komunikační partnerka.

⁷² *Akorát že jak utečeš, tak se necítíš jako hrdina, ale jako bezdomovec. Nemáš kam jít, nemáš nic. A on si pěkně zůstane v pohodlíčku v tom bytě.* (PV1)

⁷³ *Já jsem v azyláku poněkoli kátý, a když vidím ty nové holky, jak se tu z toho hroutěj, tak jim rozumím úplně. Všichni to tak asi maj. To, když jsi tady, tak je to jakoby definitivní, že si lúzr.* (PV2)

⁷⁴ V prezentovaných výrocích se projevuje u komunikačních partnerek určitý kontrarnativ k narativu „špatných matek z azylových domů“, kdy komunikační partnerky poukazují na své mateřské kompetence.

bydlení zasloužit, musíš ukázat, že jsi dost dobrá matka na to, aby tě pustili bydlet samotnou nebo aby ti dali ten jejich sociální byt." (PV1)⁷⁵ Výše popsané zaměřování a z něj plynoucí kontrolu vnímaly komunikační partnerky jako všudypřítomnou a spojovaly ji se strachem se otevřít a s nemožností projevit vlastní emoce.⁷⁶ *"Tady jsi s dětma celý den, jsou tu pořád. Nemáš tu chvíli klid, čas na sebe."* (KP21) *"Já, jak jsem tu přišla, tak jsem první dny jenom brečela. Děcka to viděly, nebylo kam se schovat."* (KP2)

Prolínání ztráty bydlení, socioekonomické situace, samoživitelství a mateřských kompetencí vedlo k pocitu zneschopnění, připodobňovaného v naracích komunikačních partnerek k „narušení“ nebo „nemoci“ (ne-moci cokoli udělat), a zároveň byly kontrovány (byly vytvářeny kontranarativy). *"Jako já chápu, že jsou tu takové pravidla, ale vždyť to nedává smysl toto. Proč máme vycházky, já nejsem nemocná, ani nějak narušená, abych měla vycházky."* (KP5) *"Když s ní mluvím (se sociální pracovníci), přijdu si jako nesvéprávná, připomíná mi i, kdy mám jít k doktorovi, kdy jít na sociálku. Jak nás chtějí učit samostatnosti?"* (KP15)

Komunikační partnerky ve svých naracích popisovaly, že vnímají, že je nastavení některých pravidel v azylovém domě důsledkem vzniklého prolnutí výše popsaných kategorií, v jejichž důsledku azylový dům ke svým klientkám přistupuje jako ke „zneschopněným“, ale zároveň toto zneschopnění může v některých případech posilovat. *"Jako já, jak jsem si četla jednou ty cíle toho azyláku, tak jsem úplně čuměla. To jako že nedokážu sama bydlet nebo co, proto jsem tu zavřená. Já jsem odešla od chlapa, co mě mlátil, a jako nedokážu sama bydlet?"* (KP19) *"Já bych už dávno bydlela, kdybych měla prachy, jako nechápu, co tady nacvičuju v tom azyláku, kurzy vaření, jak mi vaření jako pomůže."* (PV2) V rámci jedné z fokusních skupin padl následující výrok, s nímž všechny zúčastněné komunikační partnerky souhlasily: *"Jako já nevím, azylák je dobrej, že máš kam jít, a to je tak všechno podle máho, jsem tu už poněkoli kátý a fakt chci odejít, ale nemůžu kvůli prachům. To je to. Není to o tom, že bych tady potřebovala něco víc. Jak říkala sociální, že se tu můžu naučit šetřit a vařit a tak, to já přece umím, už jsem bydlela; to, co potřebuju, je byt, to je všechno."* (KP21) Ztráta bydlení je tudíž zaměřována se ztrátou „schopnosti bydlet“, se ztrátou schopnosti „být dobrou hospodyní“, „dobrou matkou“ a „dobrou manželkou“. Individuální zneschopnění se stává strukturální bariérou. Dvě komunikační partnerky tematizovaly vnímaný útlak i ze strany sociálních pracovníků pracujících v azylovém domě: *"Ony se podívaj a vidí, co jsi zač."* (KP6) Před-

⁷⁵ PV – peer výzkumnice.

⁷⁶ Nancy A. Boxill a Anita L. Beaty (Boxill, Beaty 1990) ve své studii v tomto kontextu upozorňují zejména na to, že matky ztratily možnost soukromé interakce se svým dítětem, a musely tak všechny své pocity vůči němu, ať už se jednalo o lásku nebo o hněv, vyjadřovat veřejně. Autorky tento fenomén nazvaly *veřejným mateřstvím (public mothering)*.

sudky jsou přitom vnímány jako nevyvratitelné: „Jako jo, jsou tu holky, co kradou a fetujou, ale já to nejsem, jak jim to mám vysvětlit?“ (KP3)

Mechanismem útlaku, který komunikační partnerky popisovaly, nebylo ale jen jeho křížení, ale také jeho přenášení, rozšiřování na děti, z nichž se v důsledku prolínání situace bezdomovectví a mateřství stávaly azylové děti, tedy ty, na které školy apriorně nazírají jako na „problémové“. „Mluvila jsem přímo s ředitelem, vysvětlil mi, že už pro syna nemají místo, že tyhle děcka jsou stejně problémový.“ (KP10) „Já se právě stěhovat nechci kvůli dceři. Tady máš školu, kam chodí, jinde by ji taky vzít nemuseli. Oni neradi berou děcka z azyláků.“ (KP17)

V kontextu zneschopnění (vzniklého v důsledku prolínání několika faktorů útlaku) je v naracích komunikačních partnerek často popisován ideál „dobré matky“ a „normální matky“, tedy té, která má domov, partnera, peníze a mateřské kompetence; k tomuto ideálu se komunikační partnerky vztahují. „Jako i normální matka je někdy na dítě našťavaná, no ne?“ (KP16) „Já myslím, že k malému se chovám jako každá normální matka. Akorát bydlím na azylu.“ (KP6)

Vně azylového domu působí prolínání a křížení jednotlivých faktorů útlaku mimo kontext (pravidel) daného zařízení; vzniklé zneschopnění má ale opět intersekcionální povahu, jejímž důsledkem je nemožnost získat trvalé bydlení a práci; tudíž opět zneschopnění ve vztahu k možnostem eliminace prolínání útlaku plynoucího ze situace bezdomovectví a samoživitelství a z něj plynoucí socioekonomické situace. Samoživitelství vede k nemožnosti získat práci, což vede ke špatné socioekonomické situaci rodiny. „Je to tak, buď máš práci, nebo děcka, a je to na tobě, co z toho chceš být, máma, nebo pracovat.“ (KP25) „Vždycky se hned ptaj, jakou máš jako praxi, a ty řekneš, že jsi na mateřský šest let, a oni už se neozvou.“ (KP16) Křížením situace samoživitelství, špatné socioekonomické situace a bezdomovectví vzniká zneschopnění v podobě nedůvěry ze strany majitelů a pronajímatelů bydlení, které vede k cyklení výše uvedených skutečností. „Někdy prostě potřebuješ, jenom aby ti chvíli počkali, abys mohla splácet, ale málokdo to udělá, všichni tě pošlou do háje, nevěří, že zaplatíš doopravdy.“ (PV1) „Já nevím, proč mi to furt někdo říká, já vím, co dlužím, vím, komu to dlužím, akorát s tím nic neudělám, že. A ne proto, že nechci. Mám dojem, že ony si myslí, že mám ty prachy asi zašité v polštáři a jenom jim je nechci dát.“ (KP6)

Pro porozumění žité zkušenosti matek samoživitelek bez domova musíme v rámci prolínání faktorů útlaku zahrnout i etnicitu. Etnicita může být sama o sobě zdrojem diskriminace a ve vztahu k dalším výše popsáným kategoriím vede až k „úplnému zneschopnění“ / „úplné beznaděži“, související s její nezměnitelností. Etnicita se tak stává strukturální bariérou, kterou „nemůže jednotlivec ovlivnit“. ⁷⁷ „Úplné zneschopnění“ se

⁷⁷ Komunikační partnerky v tomto kontextu uváděly, že byt je to složité, bydlení může člověk získat, ale jinou barvu pleti nikoliv.

přítom projevuje v řadě situací, např. při hledání práce: „Zklamala jsem se několikrát, když tam voláte, tak řeknou, že jo, že někoho hleda. Pak tam přijdu, oni vidí Cigánku a najednou žádná práce není. Stalo se mi to několikrát, teď už žádnou práci nehledám. Nejhorší je, že by člověk i pracovat chtěl, ale nemůže.“ (KP9) „Práci, tu já nehledám už dávno, pro Romy stejně žádná není. Hážou nás všechny do jednoho pytle.“ (KP1)

Projevy „úplného zneschopnění“ a beznaděje uvádějí i další komunikační partnerky, a to při hledání bydlení: „Proto by bylo to město ideální. I když je velká nabídka podnájem, tak je vždycky třeba problém, že jsme Romové nebo podobně. To jsem kolikrát volala a ptali se přímo do telefonu, jestli jsem Romka. Taky někdy stačí i příjmení a položí vám telefon hned.“ (KP5) „Já už na to kašlu. Stejně všichni vidí akorát Cigánku, i kdybych měla peníze, byt nedostanu. Už jsem se smířila s tím, že dožiju na azylu, tak co.“ (KP7) Obdobná situace se projevuje i při snaze udržet si bydlení: „Ano, ale nešlo to. Kdybych sem přišla na schůzku a viděli by Cigánku, tak by mě nechtěli. Já mám dceru, bílou, u ní byste neřekla, že je Cigánka. Bydlela u V., ale sousedi viděli, že je s ní Cigán, její přítel. Tak ji tam nechtěli. A už jí družstvo nedalo souhlas k tomu, aby tam měla trvalé bydliště. Já když už volám, tak jim to kolikrát řeknu na rovinu, že jsem Romka.“ (KP1)

Ilustrativním výrokem popisujícím prolínání jednotlivých faktorů, které vedou k útlačku, a jejich vnímanou neoddělitelností je výrok jedné komunikační partnerky popisující situaci v obchodě. „To máš tak, když jdeš do obchodu, oni si tě jako prohlídnou a pak za tebou celou tu dobu chodí, jakože nenápadně, a kontrolují, jestli nekradeš; i za děckama tak chodí a teď si vyber, je to proto, že jsem Cigána, bezdomovec, bez peněz, bez chlapa –. Nevím.“ (KPR30)⁷⁸

Pro úplnost analýzy je ale třeba poukázat na procesualnost působení jednotlivých faktorů, které jsou v naracích komunikačních partnerek ohraničeny momentem ztráty domova. Ta je komunikačními partnerečkami vnímána jako ztráta určité ochrany, která snižovala intenzitu působení dalších faktorů útlačku (mateřství, samoživitelství, etnicita). „Víš, co je zajímavý, když bydlíš a fetuješ, je to každému vlastně jedno. Pokud to nejde poznat na tobě, tak na tebe nekouká nikdo skrz prsty. Pak odejdeš na azyl, abys nefetovala, uděláš vlastně správný rozhodnutí a lidi na tebe koukaj skrz prsty, že seš na azylu.“ (PV2)

Prolínání faktorů v podobě ztráty bydlení a genderu vedlo k očekávání „protislužby“ za poskytnutí pomoci. „Já jsem chvíli přespávala u kamarádů, ale takové bydlení nebylo zadarmo. Samozřejmě očekávali něco za to. Děkala sem jim služku, a ani to některým nestačilo. Mysleli, že když tam přespím, tak spolu chodíme nebo co. Je dobrý, že je azylák, jinak nevím, kam bych šla od nich.“ (KP3) „Bydlela jsem u kamarádky, ale dělala si ze mě otrocka, musela jsem dělat chuťu jejím dětem, uklí-

⁷⁸ KPR – komunikační partnerka reintegrovaná.

zet, vařit, nedala mi ani klíče, dokonce kontrolovala, kam chodím, tak jsem šla radši na azyl." (KP12) „Já jsem chvíli bydlela u kamaráda, ale on to bral tak, že mu budu platit nájem sexem, a to jsem nechtěla. Jako mohla jsem tam bydlet, byl to pěkný byt, ale ne takhle." (KP9)

Se ztrátou domova se komunikační partnerky dostaly do situace, kdy na ně nepůsobí jen opresivní mechanismy spojené přímo s jejich osobou a životní situací, ale také s místem pobytu, s azylovým domem, který je připodobňován ke „kriminálu“. „A tady jsem se bála jít, protože jsem slyšela, že je to jako kriminál." (KP20) „Lidi normálně vůbec neví, co azylák je, myslí si, že je to za trest, ne že nám má pomoci. Taky jsem nevěděla, že něco takovýho je. Hodně lidí to asi neví, dokud tu nezačne bydlet." (PV2) Vnímaný útlak plynoucí z pobytu v azylovém domě tematizovaly komunikační partnerky ve vztahu k jednání s úřady, zdravotnickými zařízeními a v některých případech i ve vztahu ke škole.

Vnímaným vyústěním křížení několika rovin útlaku je segregace, marginalizace a vyloučení. „Víš, já si někdy myslím, že oni jsou rádi, že jsme někde zavřeny, a nejradši by nás viděli co nejdál od sebe." (KP25) „Tady se prý sepisovaly velký petice, aby tu ten azylák nemohl být, aby tu to místo pro maminky nebylo." (KPR32) KPR29 reaguje na předchozí tvrzení: „Jako já je na jednu stranu chápu, taky bych nechtěla mít za sousedy nějaký špiňáky, ale my jsme normální lidi přece."

Diskuse

Cílem článku bylo odpovědět na otázku: Jak se intersekcionalita útlaku projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě? Odpověď na stanovenou otázku můžeme shrnout tím, že je útlak v naracích komunikačních partnerek z azylových domů všudypřítomný a že lze žitou zkušenost matky samoživitelky žijící v azylovém domě pochopit právě a jen prostřednictvím prolínání a křížení jednotlivých rovin útlaku, kterými jsou gender, mateřství, bezdomovectví, etnicita, samoživitelství a z něj plynoucí socioekonomická situace. Výsledkem je komplex identity, jenž ústí do identity zneschopnění, jejímž následkem může být segregace, marginalizace a vyloučení.

Intersekcionalita útlaku způsobuje zaměňování situace ztráty bydlení za selhání v roli matky, případně manželky (co nebyly schopné si udržet domov ani chlapa) a designování služeb azylových domů takovým způsobem, aby k obnově těchto kompetencí přispívaly („naučit se šetřit a vařit“, „hlídej mě“, „aby tě pustili bydlet samotnou“, „připomíná mi, kdy jít k doktorovi“). Azylový dům je z perspektivy matek reprezentantem dominantního utlačivého diskursu (zařízení pro špatné matky), který jejich zneschopněnou identitu potvrzuje a reprodukuje („když jsi tady, tak to je jakoby definitivní, že jsi lůzr“, „jsi ta, co se o sebe neumí postarat“).

Komunikační partnerky ve svých naracích považují útlak za všudypřítomný, setkávají se s ním nejen v azylových domech, ale také ve škole, u lékaře, v obchodě, na úřadech, u majitelů bytů (podobně viz Swick 2010). Další charakteristikou útlaku je jeho přenášení a rozšiřování na děti (*azylové děti*).

Ve svých výpovědích matky bez domova reflektovaly spolupůsobení jednotlivých rovin útlaku. Spouštěcím mechanismem eskalace útlaku byla pro některé právě ztráta domova, která byla vnímána jako ztráta určité ochrany, jež snižovala intenzitu působení dalších faktorů (mateřství, samoživitelství, etnicita).

Za klíčový lze považovat faktor genderu, který ve spolupůsobení s dalšími přispívá ke vzniku specifické trajektorie bezdomovectví, ovlivňuje volbu strategií řešení (skryté bezdomovectví) a zároveň v situaci bezdomovectví podporuje produkci dalšího útlaku a zneschopnění.

Příslušnost k romskému etniku (v mnoha případech vnějškově připsaná) je faktorem, který rozvíjí další diskriminační mechanismy především na trhu práce a zcela významně při hledání bydlení. Výsledkem je prohloubení zneschopnění, navození pocitů bezmocnosti a dojmu neměnitelnosti situace. Výsledkem spolupůsobení faktoru etnicity je *úplné zneschopnění*. Příslušnost k romskému etniku je vnímána jako determinující faktor, jehož působení je neměnné (*i kdybych měla peníze, byt nedostanu*). Navíc se jedná oproti ostatním o faktor okamžitě identifikovatelný (*„vidí Cigánku“*, *„někdy stačí i příjmení“*, *„viděli, že je s ní Cigán“*).

V souladu s doporučením Jensena a Christensen (2012) při interpretaci životních příběhů matek samoživitelek bereme v úvahu kontext jejich situace. Ačkoliv je ztráta bydlení v případě matky samoživitelky důsledkem její socioekonomické situace (omezení na trhu práce v důsledku péče o dítě, náklady na domácnost s jedním rodičem, ztráta bydlení v důsledku domácího násilí atd.), vysvětlení této situace je připisováno její nedostatečnosti jako matky, přičemž důkazem je právě ztráta bydlení. Multidimenzionální situace ztráty bydlení je redukována na degradaci a devaluaci ekonomicky nejzranitelnější části populace, jež ústí v její odsouvání na okraj společnosti. Z perspektivy účastnic výzkumu je snaha o řešení situace (např. odchod ze situace domácího násilí, ukončení rizikové fáze skrývaného bezdomovectví) sankcionována (*„udělaš vlastně správný rozhodnutí a lidi na tebe koukaj skrze prsty, že jseš na azylu“*). Jedním z významných mechanismů útlaku je připisování statusu *„nedostatečné“*, *„selhávající“* těmi, kdo ve společnosti mají moc, podílejí se na konstrukci sociálně sdíleného porozumění, tedy i pracovníky a pracovníci sociálních služeb. Útlak je přitom vždy konstruován jako síla, která jedinci odebírá jeho subjektivitu, a tudíž způsobuje jeho zneschopnění.

Využití intersektionality jako konceptu a analytického nástroje nám umožnilo pochopit komplexní působení a prolínání sociálně konstruovaných kategorií v kontextu azylových domů. Do toho, jak se tyto kategorie vzájemně konstituují a vytvá-

řejí komplex identit, jsme nahlédly prostřednictvím vyprávění matek bez domova. Intersekcionalita není jen nástrojem pro porozumění individuálním zkušenostem, ale i nástrojem společenských struktur a kulturních diskursů (Davis 2013), a zakládá tak požadavek na změnu institucionalizovaného procesu politik sociálního začleňování, v našem případě nástrojů řešení situace bezdomovectví v České republice. Jejich stávající podoba a absence systémových opatření (např. zákona o sociálním bydlení) z perspektivy účastnic fixuje a prohlubuje jejich situaci, čímž přispívá k jejímu chápání jako neměnné.

Potenciál intersekcionality vnímáme právě v otevření perspektiv, které přesahují rámec individuálních zkušeností a mohou sloužit jako nástroj pochopení společenských struktur a kulturních diskursů a přispět k posílení společensko-politické úlohy sociální práce s cílem minimalizovat sociální nerovnosti.

Literatura

- Albridge, J. 2015. *Participatory Research: Working with Vulnerable Groups in Research and Practice*. Bristol: Policy Press.
- American Psychological Association (APA). 2010. *Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct*. [online]. Washington, DC: APA [cit. 25. 3. 2016]. Dostupné z: <http://www.apa.org/ethics/code/>.
- Anooshian, L. J. 2005. „Violence and Aggression in the Lives of Homeless Children: A Review.“ *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 10, No. 2: 129–152, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.10.004>.
- Appeltová, M. et al. (eds.). 2010. „Ženy a česká společnost: hodnocení implementace Pekingské akční platformy na národní a mezinárodní úrovni (Peking + 15).“ *Policy Paper ProEquality*. Praha: Otevřená společnost – Centrum ProEquality.
- Baldwin, C. 2013. *Narrative Social Work: Theory and Application*. Bristol: Policy Press.
- Barker, R. L. 2003. *The Social Work Dictionary*. 5th ed. Washington, DC: NASW Press.
- Becker, H. S. 1997. *Outsiders: Studies in Sociology of Deviance*. New York, London: Free Press of Glencoe.
- Boxill, N. A., Beaty, A. L. 1990. „Mother/child Interaction among Homeless Women and Their Children in a Public Night Shelter in Atlanta, Georgia.“ *Child & Youth Services*, Vol. 14, No. 1: 49–64, http://dx.doi.org/10.1300/J024v14n01_05.
- Broverman, I. K. et al. 1970. „Sex-Role Stereotypes and Clinical Judgments of Mental Health.“ *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 34: 1–7.
- Brown, M. 2012. „Gender and Sexuality I: Intersectional Anxieties.“ *Progress in Human Geography*, Vol. 36, No. 4: 541–550, <https://doi.org/10.1177/0309132511420973>.
- Butler, J. 1999. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Calzo, J. P., Ward, M. L. 2009. „Media Exposure and Viewers' Attitudes Toward Homosexuality: Evidence for Mainstreaming or Resonance?“ *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, Vol. 53, No. 2: 280–299, <https://doi.org/10.1080/08838150902908049>.

- Collins, P. H., Bilge, S. 2016. *Intersectionality*. Cambridge, Malden: John Wiley & Sons.
- Cornwall, A., Jewkes, R. 1995. „What is Participatory Research?“ *Social Science & Medicine*, Vol. 41, No. 12: 1667–1676.
- Crenshaw, K. 1991. „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color.“ *Stanford Law Review*, Vol. 43, No. 6: 1241–1299, <https://doi.org/10.2307/1229039>.
- Cross, S. E., Madson, L. 1997. „Models of the Self: Self-Construals and Gender.“ *Psychological Bulletin*, Vol. 122, No. 1: 5–37, <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.122.1.5>.
- Český statistický úřad. 2015. *Samoživitelky: Jak žijí a za co utrácejí u nás a v Evropě?* [online]. Analýza [cit. 7. 2. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/26828110/csav022715.pdf/05b02590-6371-4a9b-a49b-eab44bea757f?version=1.0>.
- Čuhelová, M. 2006. *Proměny mateřství (prožívání mateřství třemi generacemi)*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Danielová, H. (ed.). 2002. *Paměti romských žen: kořeny I*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Davidová, E. 2000. „K bydlení Romů v uplynulém půlstoletí.“ Pp. 8–14 in Víšek, P. *Romové: bydlení, soužití. Sešity pro sociální politiku*. Praha: Socioklub.
- Davis, K. 2013. „Intersektionalität als ‚Buzzword‘. Eine wissenschaftssoziologische Perspektive auf die Frage ‚Was macht eine feministische Theorie erfolgreich?‘“ Pp. 59–74 in Lutz, H. et al. (eds.). *Fokus Intersektionalität Bewegungen und Verortungen eines vielschichtigen Konzeptes*. 2. Auflage. Wiesbaden: Springer VS.
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. 2011. *Collecting and Interpreting Qualitative Material*. 4th ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Deutsch, M. 2006. „A Framework for Thinking About Oppression and Its Change.“ *Social Justice Research*, Vol. 19, No. 1: 7–41.
- Dudová, R. 2009. „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 45, č. 4: 753–784.
- Dudová, R., Hastrmanová, Š. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S. 2000. *Single Homelessness: An Overview of Research in Britain*. Bristol: Policy Press.
- Goffman, E. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Graham, M., Schiele, J. H. 2010. „Equality-of-Oppressions and Antidiscriminatory Models in Social Work: Reflections from the USA and UK.“ *European Journal of Social Work*, Vol. 13, No. 2: 231–244, <http://dx.doi.org/10.1080/13691451003690882>.
- Grillo, T. 2013. „Anti-Essentialism and Intersectionality: Tools to Dismantle the Master’s House.“ *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice*, Vol. 10, No. 1: 16–30, <http://dx.doi.org/https://doi.org/10.15779/Z38MC6W>.
- Harré, R. H. 1979. *Social Being*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, J. 1999. *Civilized Oppression*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hasmanová Marhánková, J. 2011. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice*.

- „Sandwichová generace“ – kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (dětí a seniory). [online]. Praha: Gender Studies [cit. 7. 6. 2015]. Dostupné z: http://genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf.
- Hejkrliková, J. 2001. *Vzdělávání romských dětí v ČR*. [online]. Příbram [cit. 10. 2. 2015]. Dostupné z: <http://tolerance.cz/kurzy/hejkrlikova.htm>.
- Hetmáňková, R. 2014. „Ženy bez domova: Identita, strategie a bezpečný prostor.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 15, č. 1: 81–84.
- Hübschmannová, M. 2002. *Můžeme se domluvit*. 4. nezměn. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Charlton, J. I. 1998. *Nothing About Us Without Us. Disability Oppression and Empowerment*. Berkeley: University of California Press.
- Charmaz, K. 2003. „Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis.“ Pp. 311–330 in Holstein, J., Gubrium, J. F. (eds.). *Inside Interviewing. New Lenses, New Concerns*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Janebová, R. 2014. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Gaudeamus.
- Jensen, S. Q., Christensen, A. D. 2012. „Territorial Stigmatization and Local Belonging.“ *City*, Vol. 16, No. 1–2: 74–92, <https://doi.org/10.1080/13604813.2012.663556>.
- Keller, J., Komenda, A. 1993. *Úvod do sociologie pro právníky. Sociální kontrola a deviace*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci.
- Klee, H. et al. 2002. *Drug Misuse and Motherhood*. New York: Routledge.
- Kolářová, M. 2008. „Na křižovatkách nerovností: gender, třída a rasa/etnicita.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 9, č. 2: 1–9.
- Koldinská, K. 2010. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C. H. Beck.
- Lacková, E. 2010. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.
- Leira, A. 1992. *Welfare States and Working Mothers: The Scandinavian Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lippa, R. A. 2009. *Pohlaví: příroda a výchova*. Praha: Academia.
- Lisá, H. (ed.). 1999. *Romové v České republice: 1945–1998*. Praha: Socioklub.
- Marek, J., Strnad, A., Hotovcová, L. 2012. *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál.
- Mareš, J. 2006. *Kvalita života u dětí a dospívajících*. Brno: MSD.
- Munková, G. 2004. *Sociální deviace: přehled sociologických teorií*. Praha: Karolinum.
- O'Reilly, A. 2004. *From Motherhood to Mothering: The Legacy of Adrienne Rich's Of Woman Born*. Albany: State University of New York Press.
- O'Reilly, A. 2010. *Encyclopedia of Motherhood*. Thousand Oaks, Calif., London: SAGE Publications.
- Parker, K. F., Hefner, K. M. 2013. „Intersections of Race, Gender, Disadvantage, and Violence: Applying Intersectionality to the Macro-Level Study of Female Homicide.“ *Justice Quarterly*, Vol. 32, No. 2: 223–254, <http://dx.doi.org/10.1080/07418825.2012.761719>.
- Paulík, K. 2012. *Psychologické aspekty zvládání zátěže muži a ženami*. Ostrava: Ostravská univerzita.

- Phoenix, A., Pattynama, P. 2006. „Intersectionality.“ *European Journal of Women's Studies*, Vol. 13, No. 3: 187–192, <https://doi.org/10.1177/1350506806065751>.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. 2005. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Rich, A. 1986. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York: W. W. Norton & Comp.
- Rosenkrantz, P. S. et al. 1968. „Sex-Role Stereotypes and Self-Concepts of College Students.“ *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 32: 287–295.
- Simpson, G. E., Yinger, J. M. 1985. *Racial and Cultural Minorities: An Analysis of Prejudice and Discrimination*. 5th ed. New York: Plenum Press.
- Skevik, A. 2006. „Lone Motherhood in the Nordic Countries: Sole Providers in Dual-breadwinner Regimes.“ Pp. 241–264 in Ellingsaeter, A. L., Leira, A. (eds.). *Politicising Parenthood in Scandinavia*. Bristol: Policy Press.
- Skinner, D. C. 2009. „A Modified Therapeutic Community for Homeless Persons with CoOccurring Disorders of Substance Abuse and Mental Illness in a Shelter: An Outcome Study.“ *Substance Use & Misuse*, Vol. 40, No. 4: 483–497.
- Sokolová, V. 2004. „Současné trendy feministického myšlení.“ Pp. 199–213 in Formánková, L., Rytířová, K. (eds.). *Abc feminismu*. Brno: Nesehnutí.
- Swick, K. J. 2005. „Helping Homeless Families Overcome Barriers to Successful Functioning.“ *Early Childhood Education Journal*, Vol. 33, No. 3: 195–200, <https://doi.org/10.1007/s10643-005-0044-0>.
- Swick, K. J. 2010. „Responding to the Voices of Homeless Preschool Children and Their Families.“ *Early Childhood Education Journal*, Vol. 38, No. 4: 299–304, <https://doi.org/10.1007/s10643-010-0404-2>.
- Swick, K. J., Williams, R. D. 2010. „The Voices of Single Parent Mothers Who Are Homeless: Implications for Early Childhood Professionals.“ *Early Childhood Educational Journal*, Vol. 38, No. 1: 49–55, <https://doi.org/10.1007/s10643-010-0378-0>.
- Šišková, T. (ed.). 2001. *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha: Portál.
- Tajfel, H. 1981. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tichý, M. 2007. *Práce se sociálně neadaptovanými osobami*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Víšek, P. 2002. „Holobyty jako nástroj etnické segregace.“ Pp. 30–48 in Víšek, P. (ed.). *Romové ve městě*. Praha: Socioklub.
- Výrost, J., Slaměník, I. 2011. *Sociální psychologie*. 2. přeprac. a rozšíř. vyd. Praha: Grada.
- Young, I. M., Uhde, Z. (ed.). 2010. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia.
- Zábrodská, K. 2009. *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskursivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia.

© BY-NC Kateřina Glumbíková, Barbora Gřundělová, Alice Gojová, 2018

© BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2018

Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková, Ph.D., je odbornou asistentkou katedry sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve své disertační práci se věnovala tématu reintegrace matek samoživitelek žijících v azylových domech. Aktuálně se zabývá kritickou reflexivitou v sociální práci s rodinou. Je hlavní řešitelkou projektu v rámci TA ČR programu ZÉTA. Korespondenci zasílejte na adresu: katerina.glumbikova@osu.cz.

Mgr. et Mgr. Barbora Gřundělová je interní doktorandkou na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity a odbornou asistentkou na katedře sociální práce FSS téže univerzity. Ve svém disertačním výzkumu se zabývá genderovými předsudky a stereotypy v praxi sociální práce s rodinou a genderovou kompetencí sociálních pracovníků a pracovníků. Korespondenci zasílejte na adresu: barbora.grundelova@osu.cz.

Doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D., je docentkou v oboru sociální práce a děkankou na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve výuce a výzkumu se věnuje komunitní sociální práci, participativním přístupům a sociální práci s rodinou. Korespondenci zasílejte na adresu: alice.gojova@osu.cz.